

TVRTRKO ČUBELIĆ

TEORIJSKI ASPEKTI USMENOG I PISANOG KNJIŽEVNOG
STVARALAŠTVA U DJELU STEFANA M. LJUBIŠE

I

Iako često ne znamo sve okolnosti i konstitutivne komponente oko mnogih književno-povijesnih zbivanja o kojima pišemo, mi logično pretpostavljamo i na nevidljivim i neuhvatljivim osnovama izgrađujemo svoje sudove i ocjene. Već sama okolnost, da se pred nama nalaze određena književna zbivanja u svojoj punoći i trajanju, dovoljno nas uvjerava, da se ona ne zbivaju u zrakopraznoj okolini nego u realnom mediju, ili u sredini, ili u određenom prostoru i vremenu, ukratko u profiliranom ambijentu. I bez obzira na drugu i bitniju činjenicu, da su književna previranja uvijek proizašla iz određenih konkretnih, društveno-političkih i kulturnih zbivanja, i da se bez njih ne mogu ni zamisliti.

Ova teza načelno vrijedi za izučavanje naše kulturne baštine i posebno naše književne prošlosti, o kojoj su stvarno napisani mnogobrojni manje ili više značajni tekstovi, ali su još uvijek ostala neutvrđena i nerespektirana mnoga bitna i presudna znanja za njeno opravdanje i razumijevanje. Zbog toga su bili na dnevnom redu i mnogi nesporazumi.

Među bitnim nesporazumima — kada je riječ o našoj književnosti — jest pitanje nacionalne književne i kulturno-političke tradicije kao konkretne i konstitutivno-ambijentalne komponente u književnom nastajanju, oblikovanju, trajanju i previranju.¹

Nikad nije bilo popularno pronalaziti i braniti postojanje nacionalne općekulturne tradicije, kada je riječ o književnim pitanjima,

¹ Tvrtrko Čubelić, *Uloga i značenje predromantizma i romantizma u otkrivanju i proučavanju usmenih narodnih književnosti*, VII međunarodni kongres slavista, Warszawa, Zbornik radova Hrvatske, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb 1973, 25—34.

jer su takvi naponi uvijek bili izloženi podsmjehu, a sva su razmatranja u tome pravcu prečesto dobijala epitet — provincijalizam, zaostalost, neupućenost. Pogotovo su takvi sudovi dobijali na zamahu i vrijednosti, kada su se evropocentrički književni uzori i istaknutiji pisci suprotstavljali daleko skromnijoj vlastitoj tradiciji, kao što se to vidi u našim brojnim literarno-historijskim raspravama.

I mi se, bez daljnega, odnosimo odbojno prema onim istraživačima koji su se pokušali ekskluzivno zatvoriti u sasvim uske provincijalne i lokalističke okvire naših skromnih trajanja u primorskim gradovima, u prosvjećenim centrima, te u manastirima i samostanima, ili su bez mjere prenaplašavali razrađeni poetički sistem narodne poezije. Tim su se putem, doduše, nedvoumno uspostavljale konkretne činjenice i otkrivale neke od bitnih pretpostavaka određene književne akitvnosti, ali su se složeni problemi simplificirali i prema tome samo djelomično i skicozno rješavali.

Ali bez pretpostavaka o određenoj nacionalnoj tradiciji — bez njena respektiranja, bez uvažavanja kao konstitutivne snage u književnom višestoljetnom trajanju, bez njena neizbrisivog i neotklonjivog prisustva — ne može se suvislo i »s logikom zdrave pameti« govoriti, a najmanje se može s punim smislom objašnjavati sve ono što se zbivalo u koordinatama naših starijih i novijih književnih napora.

I ma kako nacionalna općekulturna i književna tradicija bila skromna, pa i zatvoreno-provincijalna, znatno zaostaliya za razvijanjem evropskom, pa i onda ako je pokušamo u cijelosti negirati i definirati kao »nepostojeću«, ili u ekstremnoj ocjeni i »utopijom« za naša ranija književna stoljeća, mi se ipak moramo orijentirati u našim razmatranjima na komponentu i konstituentu nacionalne tradicije kao one prvotne, presudne, odlučne sile koja je uvjetovala da književna ostvarenja, na koja možemo tekstovno ukazati, budu upravo onakva kakva jesu, tj. kakva su mogla i trebala da budu.

Pristup naših starijih književnika, na različite načine i u nejednakom opsegu, evropskoj tradiciji, orijentiranje njihovo na određene književne uzore, pronalaženje specifičnijeg motivsko-tematskog svijeta, i na kraju svega, autonomni jezično-izražajni doseg, — potvrđuju bez sumnje da su u našoj nacionalnoj sredini o svemu tome odlučivali vlastiti stavovi i kriteriji. Na njima se — s apsolutnom nužnošću — moraju definirati i teoretske pretpostavke o nacionalnoj općekulturnoj i književnoj tradiciji. Pa i onda, kada se govori o misaonoj nebuloznosti na tome području.

Jer mi mislimo da se ona nužno osjeća u čitavom nizu elemenata i komponenata književne aktivnosti u određenom ambijentu. Ona je prisutna i u onim slučajevima, kada se pisci — sasvim iluzorno — zatvaraju u neke nepostojeće »kule od slonove kosti«, kao i u onim slučajevima, kada pisci promišljeno bježe od vlastitog ku-

turnog i književnog nasljeđa u daleke književne centre, ili se potpuno namjerno — i opet sasvim iluzorno — prepuštaju utjecaju i načinu stvaralaštva određenog stranog književnika.²

II

U odnosu naših vlastitih općekulturnih i književnih nastojanja prema svijetu i životu, prema osebnim književnim težnjama susjedne Italije i udaljenije Evrope, bio je uvijek prisutan faktor, kriterij naše nacionalne tradicije. I skroman, i postiđen, i zbunjen, i izgubljen, i smušen, i smućen, i nebulozan, i otuđen, — ali je stvarno postojao i trajao.

U njegovu obranu pridonosimo ovaj skromni prilog.

Problemi postojanja i trajanja nacionalne tradicije ipak su se određenom nužnošću nametali skoro svim proučavateljima naše starije književnosti, jer je bilo nemoguće ne vidjeti u književnoj aktivnosti naših pisaca čitav niz elemenata koji su se mogli izvesti jedino iz naše nacionalne kulturne baštine. Samo je opća karakteristika pristupa pitanjima tradicije bila u tome, što su se pojedini njeni sastavni dijelovi promatrali i određivali izdvojeno, atomizirano, o njima se istrgnuto i separatno pisalo. Nisu se svi zajedno, kompleksno i povezano, promatrali u svojoj prirodnoj situaciji oblikovanja i djelovanja, nego svaki za sebe.

Zato i nalazimo u mnogobrojnim stručnim raspravama isticanje pojedinih strana ili etapa određene nacionalne tradicije, ali se ona sama kao cjelina i u svojoj potpunosti nije respektirala.

Zasebno mjesto u strukturi nacionalne tradicije zauzima narodna poezija. I nema skoro ni jednog autora stručnog rada o našoj starijoj i novijoj književnosti, koji ju nije spomenuo pronalazeći kod svakog pisca poneki njen trag. I srazmjerno prema svemu, o njoj je dosta napisano, ona je često isticana, a samo vrlo rijetko primjereno vrednovana.

No kad se uzme u obzir sve što je o njoj rečeno, onda se može zaključiti da je ona ostala svojevrsna ancilla litteraturae, posluživši ili svojim motivima, ili iznimnijim temama, ili svežinom jezika, ili izražajnim sredstvima. Samo u tome smislu, u tome tonu i načinu pisalo se i govorilo o narodnoj poeziji.

Narodna je književnost prodrla u pisanu raznim putevima: najčešće motivima, oblicima i jezikom lirske pjesme, kasnije temama iz epskih oblika (jednako iz epskih pjesama kao i iz proznih, pripovjednih ostvarenja), zatim preko poslovičkog i aforističkog izražavanja, te konačno preko razvijenih oblika dramskog stvaralaštva (teatra sjena, teatra lutaka, teatra maski, dramsko-muzičkih scenskih igara).

² Idem: *Prisustvo izvorne narodne teatrologije u komediografiji Marina Držića*, Zbornik radova o Marinu Držiću, MH, Zagreb, 1969, 323—345.

Osnovna je i bitna karakteristika u pronalaženju i vrednovanju narodne poezije sporadičnost, usputnost, slučajnost. Štaviše, u takvu pronalaženju stalno se nametala misao da su naši stariji pisci samo povremeno i od dobre volje svraćali svoje poglede na narodnu poeziju, koristili se njom više od zabave, promjene i nadopune.

A bila je gruba pogreška ranijih proučavatelja upravo u tome, što nisu narodnoj poeziji u odnosu na ukupnost pisane književnosti priznavali status razrađene poetike sa svojevrsnim i autonomnim kriterijem u izboru motiva i tema, s autonomnim pjesničkim jezikom, s neponovljivom pjesničkom porukom, s osebujućom vizijom svijeta i društva.

U takvoj je sudbini narodne poezije bez sumnje i jedan od razloga da je nacionalna tradicija ostala i zastala u onoj situaciji o kojoj smo govorili u našim gornjim izlaganjima.³

III

Povijest nacionalnih književnosti kao i pregled svjetske književnosti potvrđuju nedvojbenu istinu da su bolji i dobri stvaraoci imali samo jedan mogući put u svom stvaralaštvu, iako su postojali i mnogi drugi. Mnogi drugi putovi za druge stvaraoce, a za određenog stvaraoca u određenom povijesnom času samo jedan određeni stvaralački put i jedan procédé.

Lične autorove težnje, njegovi ideali, preokupacije i istina koju samo on otkriva živo su prisutni u svakom ostvarenju. A pogotovo u onom književnom djelu koje je, u određenom smislu, vrhunsko ili je za određeno doba reprezentativno. Taj lični, individualni fundus motiva, zapažanja, pogleda, vizija, u svakom je djelu značajna oblikovna stvaralačka snaga. Ona je odraz autorove stvaralačke nadarenosti i sposobnosti, ali je istovremeno korelativna sa stupnjem društvene svijesti i povijesnog časa, već prema stupnju autorove osjetljivosti i njegove individualne svijesti.

No nikada ne mogu strukturu jednog književnog djela, u svojoj njegovoj punoći, objasniti i opravdati samo autorove nakane, njegova lična stvaralačka svijest i njegov specifični afinitet za životne probleme.

Postoji povijesno i društveno uvjetovana opća lingvistička situacija koja za određenog stvaraoca znači nužno jezičku situaciju izvan koje on ne može postojati, a koju on ne može ni mijenjati ni birati u onoj mjeri i na onaj način, kako to može učiniti sa svojim ličnim težnjama. Postoji jezična stvarnost u kojoj se autor nalazi i protiv i mimo svoje volje, iz koje on mora uzeti svoj književni jezik i opet u onome stanju i na onom nivou na kojem se jezik s povijesnom nužnošću nalazi.

³ Idem: *Претпоставки и предуслови за историјата на усната народна книжевност ва светски и во национални размери*, Македонски фолклор, г. 1, бр. 1/1968, 7—23; бр. 2/1968, 172—188.

Jezična stvarnost određenog povijesnog časa, shvaćena u najširem smislu, znači jezičnu razrađenost u fonološkom, leksičkom, morfološkom i sintaktičkom smislu, i u svim njegovim onim osobinama koje su teško opisive i uhvatljive, ali su prisutne i stvarne. Jedan će autor — i opet prema svojoj nadarenosti i osjetljivosti — iz opće jezične situacije izvući jednu varijantu, drugi drugu; jedan će ostati u okviru općeg nivoa, drugi će poći novijim svojim putem. Mogući su mnogi putovi, mnoge varijante, pa i značajne nove formulacije, ali suštinski ostaje ipak jedno: opća jezična situacija kao jedna etapa u povijesnom razvojnom slijedu jezičnih fraza i književnog izraza; i mimo i protiv volje autorovih težnji.⁴

Moguće je razmotriti jedno književno djelo prema njegovu književnom jeziku upravo s gledišta opće lingvističke situacije. Konkretni književni jezik u književnu djelu bit će pouzdan indikator svih zbivanja u općoj jezičnoj situaciji, a pružit će istovremeno i pouzdanu sliku društvene i povijesne stvarnosti, kako se ona očituje prvenstveno u fonološko-fonetskom i morfološko-leksičkom sistemu, a potom u sintaktičkom.

IV

Sve povijesne epohe nisu jednako značajne za postojanje i procvat književnosti. Neka razdoblja djeluju bujnije na razvoj književnih oblika i tema, iako nisu u povijesnom slijedu značajnija ili prelomnija, a druga — ma kako bila značajna i odlučna — ne pružaju dovoljnu građu za književno stvaralaštvo. Unutarnje korelacije u odnosu društveni faktori — stvaralačke mogućnosti ne mogu se svesti jednostavno na elemente neposredne uzročnosti i racionalističke koncepcije.

Ta se pojava naročito jasno vidi u poredbi između usmene i pisane književnosti u svjetskim razmjerima i posebno kod jugoslavenskih naroda. Povijest svjetske književnosti i nacionalnih književnosti potvrđuje činjenicu da su pisana i usmena književnost u obrnuto proporcionalnom odnosu: gdje jedna napreduje, druga zaostaje i obrnuto.

Međusobno isključivanje dviju književnosti može se shvatiti samo iz aspekta književne angažiranosti: tematika se iscrpljuje, jedan oblik stvaralaštva isključuje drugi, a angažiranost u jednom smjeru onemogućava angažiranje u drugom.

Samo su se u nekim razdobljima — određenim, odabranim prema dubljoj unutarnjoj zakonitosti između društvenih poticaja i stvaralačkih mogućnosti — javljala značajna ostvarenja pisane književnosti; u nekim drugim razdobljima — značajna ostvarenja usmenog stvaralaštva.

⁴ Idem: *Kolebanja i rasponi u Mažuranićevu stvaralaštvu*, Kolo, 9—10/1965, str. 528—535.

Čirjenicu ne treba shvatiti u vrednosnom smislu: da je vrijednost jedne nadređena vrijednosti druge. Ne može se govoriti ni o višem ili nižem stupnju jednog stvaralaštva prema drugom, jer se svako javlja prema svojim specifičnim zakonomjernostima u onoj atmosferi i u onom mjestu, gdje su mu najpovoljniji razvojni preduvjeti. Njihove su vrijednosti relativno autonomne, neovisne jedna o drugoj, jer se radi o strukturalno različitom izrazu⁵.

V

Usmeno narodno stvaralaštvo postoji od prvih početaka ljudskog društva kao opća i svjetska pojava, ali nejednako razvijeno i njegovano u različitim društvenim prilikama i povijesnim okolnostima. Uspješno s različitim intenzitetom postojalo je samo kod određenih naroda, a u specifičnim društvenim koordinatama dosižući i sugestivni oblik umjetničke, književne poruke i saopćenja.

Poput svih drugih oblika izražavanja i ovdje postoji predaja, tradicija, uniformnost, nepoetska izdiferenciranost, ali postoji i živa, konkretna riječ kao izraz nekog doba, koja s poetskim senzibilitetom za sve ljudsko saopćuje čovjekove probleme. Povijesni karakter usmenog izraza, njegov povijesni kontinuitet i sve mijene povijesno uvjetovane u njegovu očitovanju — vidljive su u samim ostvarenjima.

Na području usmenog izraza postoji suvremenost, a u njegovu opsegu vidljivi su različiti putovi koji odražavaju strujanja i izmijenjena previranja. I ovdje se probijaju novi problemi, nastaju inovacije u izrazu, a suvremene poruke saopćavaju se uvijek na drugi način.

Tematika i rječnik u usmenom stvaralaštvu imaju svoju povijesnu patinu, svoj povijesni slijed. Nivo i kultura riječi — prema intonaciji, prema izgovornom ugođaju, prema rečeničnom akcentu, prema sintagmatskoj i sintatičkoj vezi — uvijek su povijesno aktualni.

Prema strukturnim zakonima usmenog izražavanja razvili su se i neki opći okvirni zahtjevi usmenog stvaralaštva:

1. građa i likovi naznačuju se vrlo škrto, oskudno, jer se očituju u radnji, u sceni;
2. građa i opisi izostavljaju se pod pretpostavkom da slušaoci vide (tj. predočavaju) kao pjevač i pripovjedač;
3. angažiranje slušaoca (i gledaoca) bitna je konstitutivna snaga u struktuiranju teksta;
4. stvaralac je pjesnik-pjevač i pripovjedač-govornik, a djela su stvorena na prototipu pjevane narodne pjesme, češće pjevane i

⁵ Idem: *Kategorije usmenosti i pisanosti kao primarni i konstitutivni principi u jezičnim i književnim realizacijama*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, sv. 10, Zagreb, 1968, str. 55—68.

rjeđe recitirane, i pripovjednog, proznog teksta — koji se u pravilu samo slušaju (i gledaju).

Suštinski i fenomenološki gledano, uvijek se radi o istom stvaralačkom postupku. Ali u različitim povijesnim situacijama postupak je nužno i neizostavno individualiziran u vrednijim ostvarenjima. I zato je poetski uvjerljiv. Analiza opisa, monologa, dijaloga, didaskalija, pjesnikovih očitovanja u tekstovima iz različitih stoljeća, potvrđuje gornju činjenicu.

U iznimnim prilikama političke i društvene razdvojenosti jugoslavenskih naroda usmeno je narodno stvaralaštvo odigralo presudnu ulogu. Ako se uzme u obzir da gradsko stanovništvo — ograničeno samo na nekoliko manjih gradova — nije dosizalo ni 10% od ukupnog pučanstva, onda se mogu shvatiti omjeri usmene i pisane književnosti do 19. stoljeća. U izvanurbanim krajevima nije postojalo ni slikarstvo, ni muzika, ni bilo koji drugi oblik umjetničkog života, osim narodnog stvaralaštva. I zato je ono — upravo po zakonu recipročnosti i protivrječnosti — razvilo svoje oblike i potražilo svestranija vrela tematike i motiva. Daleko značajnije povijesne i nacionalne teme obrađene su dublje i svestranije u usmenim oblicima nego u pisanoj književnosti. A mnogobrojna društvena previranja uočena su u pjesmama, pripovijetkama i kraćim, zatvorenim oblicima s mozaikom raznolikošću.

Postojanje i trajanje usmenog stvaralaštva kod jugoslavenskih naroda ima dugu i bogatu povijest: i u smjeru autonomnog postojanja, i u smjeru užeg povezivanja i međusobne nadopune s pisanom književnošću.⁶

VI

Nemoguće je zaobići gornja pitanja i najsazetiji razgovor o njima, kada je riječ o određenom tipu književnog stvaralaštva kao što je djelo St. M. Ljubiše.⁷ A naravno, kao što su i djela još nekolicine književnih stvaralaca koji se kreću u rasponu karakterističnog i sličnog književnog procédéa.

Ljubišino književno djelo vidljivo se približava, a u mnogočemu i podudara, s ostvarenjima u usmenoj narodnoj književnosti. Opća atmosfera oko likova i njihove sredine, šire vrednovanje života i društva, odmah i nedvojbeno upućuju na bitne srodnosti i sličnosti u načinu književnog stvaralaštva.

⁶ Idem: *Zakonitosti usmenog narodnog stvaralaštva u poetskom izrazu Ivana Mažuranića i Petra P. Njegoša*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, sv. 7, Zagreb, 1965, str. 71—84.

⁷ Jer svaki razgovor o Ljubiši uključuje u sebe razgovor o književnoj tradiciji i sredini, književnim utjecajima i književnoj kulturi. I nijedan kritičar i historičar nisu do naših dana mogli mimoći navedene probleme. Zato mi mislimo, da je jedino opravdano već na početku naših izlaganja, barem približno, postaviti i definirati neke od tih problema, jer se samo u njihovu osvjetljenju može razumjeti Ljubišino djelo. A istovremeno izbjeći i brojne nesporazume u ocjeni i procjeni njegova djela.

Međutim, ne samo kod Ljubiše, nego i kod niza drugih srodnih pisaca, uvijek se postavljalo presudno pitanje, kako razumjeti i ocijeniti te srodnosti, a zatim sličnosti i razlike.⁸ I to je pitanje bilo izvorom mnogih nesporednosti te neshvatljivih razlika u mišljenju, jer su se stvari u sferi književnog stvaralaštva pojednostavljivale.

Ponajviše, kada je bila riječ o usmenom narodnom stvaralaštvu. Tu je vladalo prosvjetiteljsko-racionalističko gledanje i vrednovanje, koje je pristupalo sa hijerarhijskim kriterijem fenomenu književnog stvaralaštva. Zbog toga i nije moglo vidjeti u usmenom narodnom stvaralaštvu razvijen sustav i poetiku književnog oblikovanja, nego nešto što je ispod nivoa pisanog književnog stvaralaštva, i što se zapravo nalazi na početku književne djelatnosti.

Najviše se zastranjivalo u književnoj ocjeni ovih problema, kada su se komparativno vrednovali usmeni i pisani književni oblici. Velik broj kritičara i književnih historičara nisu se mogli snaći u pogledu odnosâ usmene i pisane književnosti, nego su ponajčešće naglašavali hijerarhijski redoslijed. Iz toga je neizostavno slijedilo, da su pisci — prema ocjeni takvih kritičara i povjesničara — unapredivali, usavršavali, a to znači poboljšavali i poljepšavali ono što je ostvareno u usmenoj narodnoj književnosti.

Takva gledanja višeznačno su prisutna u prikazima i ocjeni Ljubišina rada.

Ljubišino ulaženje u suštinu *procédéa* usmenog narodnog stvaralaštva nije shvaćeno kao njegovo nastojanje da se najpotpunije i najspretnije očituje izražajnim sredstvima upravo usmene narodne pripovijetke, i nikako drukčije. A tu svoju orijentaciju Ljubiša je potvrdio upravo na taj način, što se opredijelio za kraći, zbijeni no-

⁸ Ne mogu se mimoći na ovome mjestu ni brojna pitanja metodološkog karaktera.

Ovdje bismo otvorili problem dosega, smisla i rezultata komparativnog aspekta, kako se očitovao u ocjeni Ljubišina djela samo na jednoj njegovoj uočenoj karakteristici. Ljubišina pripovijetka *Prokleti kam* (pripovijest grbaljska krajem petnaestoga vijeka) ima slijedeća poglavlja: I. *Vještica i poklon*. II. *Kotorski sud sredovječni*. III. *Ispovijest*. IV. *Tenac*. V. *Prevlaka*. Slično je postupio i u pripovjetki *Pop Andrović novi Obilić* (pripovijest paštrovska druge polovine osamnaestoga vijeka), dok *Pričanja Vuča Dojčevića* imaju trideset i sedam dijelova.

Komparatisti su odmah vidjeli u ovome Ljubišinu postupku presudne utjecaje romanskih književnosti, posebno talijanske, a ponajviše istočnjačkog zbornika *Tisuća i jedna noć*. Imali su, donekle, pravo, jer su podudarnosti i sličnosti očigledne. I dobro su učinili, ukoliko su nam pružili jednu korisnu i kulturnu informaciju. Ali su pri tome izostavili napomenuti, da takva praksa nizanja i slobodnijeg povezivanja pripovijedanja pripovijedaka postoji i u usmenoj narodnoj prozi.

Ako je sada Ljubiša uspješno tražio i pronalazio stimulativne poticaje u sustavu i poetici usmenog narodnog stvaralaštva, onda je, sasvim prirodno, mogao u narodnoj prozi naći poticaj i za navedeni oblik povezivanja novela. Dakle, Ljubišin novelistički niz pripovijedaka mnogo se sretnije i logičnije uklapa u krug poticaja iz usmene narodne književnosti. Ali odmah dodajemo, da ne isključujemo Ljubišino traženje poticaja i u, njemu vrlo dobro znanoj, talijanskoj književnosti.

velistički oblik, što je u njemu izostavljao što je više mogao deskriptivnu građu, a sve prepustio očitovanju samih likova u njihovu djelovanju, zatim dijalogu, te saopćavanju rezultata iz samih zbivanja.⁹

Upravo sve ono, što je presudno značajno za usmeno narodno stvaralaštvo.

Naravno, da su se opća kultura i širi senzibilitet Ljubišine ličnosti morali očitovati u rječniku, asocijacijama, pogledima samih likova, povezivanju radnje i izboru građe.¹⁰ Dakle, na jednom širem jezičnom, lingvističkom planu, slično kao kod niza srodnih pisaca, posebno kod Mažuranića i Njegoša.

Sasvim je razumljivo, da narodna i Ljubišina novela nisu jedno te isto, ali se obje kreću u srodnim i sličnim okvirima književnog stvaralaštva.

I to ne treba puno dokazivati.

Ako se samo globalno konfrontiraju, onda se očituje sličnost i srodnost u poetičko-oblikovanom smislu, dok je procédé realizacije bio nužno različit. Stoga se ne može govoriti o tome, da je Ljubiša obogatio narodnu priču, jer to nije ni mogao, nego je išao svojim putem i, sasvim nužno, svojim mogućnostima.¹¹

Iako je svima kritičarima i povjesničarima Ljubišina djela jasno, da je on živio u poetičkim koordinatama usmene narodne književnosti, oni nisu ni vidjeli, a ni priznali, izvanredno korisnu suradnju između određenog književnog procédéa i određene književne ličnosti. Nisu iz te suradnje izvukli zaključke o stimulativnom susretu i dragocjenim rezultatima, o specifičnim i novim realizacijama, nego su se upustili u promašen razgovor o Ljubišinu prevazilaženju narodnog pripovjedača, a to znači — u daljem izvodu — i o prevazi-

⁹ Upravo po tim značajkama vidljivo je, da Ljubiša nije išao trāgom ni naših, ni stranih pisaca, da se nije orijentirao na sve mogućnosti pisanog izražavanja, i da se potpuno izdvaja iz kruga tradicijom pisanja i pisanog izražavanja posvećenih književnika.

Ljubišine se novele prvenstveno slušaju. A to znači, da se punoća njihova izraza i njihove književne poruke usmeno saopćuju, po uzoru i primjeru usmene narodne književnosti. I tu ne možemo govoriti o Ljubišinu književnom zaostajanju, nego naprotiv o sretnom uočavanju presudnih historijskih predvjeta, u kojima se bilo i jedino opravdano odlučiti za usmenu riječ, i za usmeno izražavanje.

¹⁰ Ljubiša u svome književnom stvaralaštvu nije mogao ostati na nivou riječi i izraza usmene narodne književnosti, nego je svemu morao neizbježno dati pečat svoje ličnosti. A po tome, biti i drukčiji od narodne novele. Ističemo drukčiji, a to znači svoj i samosvojan, a to znači potvrdu vlastite ličnosti u napisanoj riječi.

¹¹ Ovdje je neodrživ komparativistički aspekt s pretenzijom vrednovanja dvaju književnih stvaralaštva. Nepotrebno je, a niti se može dokazati, da je sada Ljubiša obogatio novim i drukčijim sadržajima narodnu priču, kada se tu stvarno radi o dvama različitim, iako u nečemu i sličnim, stvaralačkim nastojanjima.

laženju određenog sustava i poetike usmenog književnog stvaralaštva.¹²

A ipak, Ljubišina novela i novelističko pričanje stoji uz usmenu narodnu novelu relativno autonomno i samosvojno, govoreći o dvjema mogućim realizacijama istih i osnovnih poetičko-oblikovnih mogućnosti.

Stoga se Ljubiša nije oslobađao od tzv. folklor, niti je prevazilazio narodnog pripovjedača, nego se promišljeno — i u okvirima relativnog slobodnog opredjeljenja — ujarmljivao u određene stvaralačke napore u kojima je mogao saopćiti ono, što je bila njegova ne samo moralna, nego i literarna pouka.¹³

VII

Posmatrajući Ljubišino djelo u globalnom osvjetljenju, gdje su nam njegova ostvarenja predočena u jednom mogućem pogledu i pregledu, lako je konstatirati, da se Ljubiša orijentirao na tri osnovna oblika pripovijetke.

Prvi oblik, najkraći i najsažetiji, sveden na osnovno i bitno o svemu onome, što se ima reći. Npr.: *Šalu je Bog ostavio; Kako koji slijepi tako gore gudi; Čini dobra, a ne kaj se; Sjedi krivo, al' sudi pravo; Nekomu tonu pluta, a nekomu plutaju olova; i dr.*

Ovdje je očuvana struktura anegdote, jer se glavni smisao ispriповijedanog ne saopćuje izravno, nego se slušalac i čitalac upućuje na vlastito i samostalno zaključivanje. Poanta je novele neizrečena, nije izdana, saopćena, što je i osnovna karakteristika prave anegdote. A poslovički oblik dobro mu je poslužio u poantiranju novele.

Drugi oblik Ljubišine pripovijetke je nešto dulji, tematika je razrađenija, jer je autor želio sam kao pripovjedač da kaže svu no-

¹² Бранко Бањевић, *Природни путеви ка синтези*, Стварање, 12/1974, стр. 1564—1567.

Izdavajamo ovdje Banjevićevo mišljenje, jer je reprezentativno u tradicionalnom i gotovo posvećenom vrednovanju problema odnosa usmene i pisane književnosti u našoj nauci o književnoj povijesti. Mi ponovno naglašavamo, da se usmeno i pisano književno stvaralaštvo ne mogu poistovjećivati, a još manje hijerarhizirati, nego da se moraju tretirati kao dva vida književnog stvaralaštva. Samo onda mogu nam se svi problemi ukazati u svojoj složenosti i punoći.

¹³ U našim književnostima mi imamo srazmjerno dosta pisaca koji su išli stopama usmenog narodnog stvaralaštva. Najveći dio njih je oponašao, ugledao se na primjere iz usmene narodne književnosti kao na književni uzor. I tu nije moglo biti većih rezultata. Znatno manji broj, stvarno samo neki od njih, nisu ni htjeli, ni mogli oponašati, jer su bili zrele i samostalne stvaralačke ličnosti. Oni su otkrivali unutrašnje zakonitosti sustava i poetike usmenog narodnog stvaralaštva, i u njima su tražili mjesto svojim stvaralačkim težnjama, dajući u granicama mogućnosti svoga doživljaja, svoje pjesničke riječi i svoje vizije svijeta i života individualna ostvarenja.

Ljubiša je jedna od takvih živih potvrda koja se može razumjeti samo u teorijskom osvjetljenju odnosa usmene i pasane riječi.

vost, svu novinu, koju je njegova pripovijetka u sebi nosila. Npr.: *Krađa i prekrađa zvona*; *Kanjoš Macedonović*; *Prodaja patrijara Brkića*; i dr.

Ovdje je očito naglašena struktura novele. U pravilu se uvijek traži nova, nesvakodnevna, izrazita tema, preko koje se može saopćiti mnogo novosti i neuobičajenih pojedinosti ne samo o samoj temi i likovima, nego još više o društvu, dobu i ljudskim preokupacijama, ali u jednom širem, umjetničkom smislu i značenju, sa zadacima reprezentiranja vremena i zbivanja. Što je opet osnovna i strukturalna značajka novele kao književnog oblika kroz stoljeća. I ovdje je izvršno iskorištena poantirajuća funkcija poslovice.

A kada se pažljivo pregleda i taj oblik Ljubišine novele, onda se lako uviđa, da je Ljubiša ostao u okvirima *procédéa* usmenog narodnog stvaralaštva. Izostavljao je brojne i široke opise, prelazio je izravno na aktivno i dinamično očitovanje likova i tema kroz dijalog, akciju i rezultat.

Treći oblik Ljubišina pripovijedanja je niz povezanih novela, tj. onih novela koje se ili nadovezuju jedna na drugu, ili jedna s drugom korespondiraju, ili jedna iz druge proizlazi. Npr.: *Pop Andrović novi Obilić*; *Prokleti kam*; *Pričanja Vuka Dojčevića*; i dr.

Vidljivo je odmah ovdje, da je Ljubiša tražio u ovom književnom stvaralaštvu šire i obuhvatnije forme, jer su mu i teme s akcijama likova bile znatno složenije, bogatije zbivanjima i događajima. A ove su forme bolje odgovarale i njegovim nacionalnim i prosvjetiteljskim tendencijama.

I već sama okolnost, da se Ljubiša opredijelio za ovakav niz novela, živo i uvjerljivo govori o njegovoj najužoj i prisnoj povezanosti sa općim zakonima usmenog narodnog stvaralaštva. Jer nije morao tako raditi, budući da je imao i drugih mogućnosti.

Mogao je preći na romaneskne forme. Mogao je da se približi duljim i opširnijim pripovijestima, kakve su se i prije njega, i u njegovo doba, pisale. A mogao je preći i na roman, jer mu ni taj oblik nije ostao nepoznat i stran.

Ipak, Ljubiša je ostao vjeran svom zamišljenom putu, a sigurno je, da je bio potpuno svjestan, da upravo na tome putu može dati najbolje rezultate. Nemoguće je zamisliti Ljubišin stvaralački potencijal u nekom drugom književnom obliku, jer bi se za tu mogućnost morala nužno pretpostaviti i druga stvaralačka ličnost, sa svim relevantnim popratnim okolnostima, bez kojih se ne može zamisliti književna djelatnost.

VIII

Put svakog našeg književnika do usmene narodne književnosti morao je biti u osnovnom i presudnom individualan i specifičan. Na sličan način, kao i u izboru književnih uzora i utjecaja. Tu nema i ne može biti uniformnosti.

Potvrda je toj tezi i Ljubišin primjer. Posebno i u tome smislu, što se Ljubiša nije usmjeravao i uživljavao u svijest lirske i epske pjesme, kao što su činili većina njegovih suvremenika. Orijentirao se, u svoje vrijeme skoro iznimno, na svijet pripovjedno-proznog usmenog izraza i tu dao vrlo značajne rezultate u smislu književnog stvaralaštva. Ali je time u svoje vrijeme znatno proširio viđenje usmene narodne književnosti i potvrdio njeno prisustvo ne samo u poeziji, nego i u proznom stvaralaštvu naših pisaca.

Još uvijek Ljubišino književno djelo očekuje iscrpnu teorijsko-književnu analizu koja će otvoriti još mnoga pitanja, vrlo značajna za probleme književnog stvaralaštva, književne baštine i književnih susreta. Nas su ovdje zanimali samo određeni književno-teorijski aspekti odnosâ usmene narodne i pisane književnosti.